

Outras lecturas dende a nosa cultura

A. FIGUEROA

Calquera que trate de observar, de analizar anque sexa superficialmente, o acontecer literario-cultural no noso país pódese decatar da grande importancia da incidencia doutras literaturas na nosa literatura, tanto que sexa na produción literaria propiamente dita, coma no discurso crítico, ou no conxunto xeral de lecturas que configuran o estatus do lector e a súa competencia receptiva. Ahí esta, por exemplo, o importante volumen das traducións ó galego, un factor de incidencia moi a considerar pola súa importancia cuantitativa en relación coa produción propia, sobre todo nestes últimos anos. Todo isto non parece distinguir en nada á literatura galega doutras literaturas. Os sistemas literarios influéncianse mutuamente. Xa no século XIX os nosos literatos participaron nos movementos literarios e culturais daquela época, pero sobre todo é no século XX cando a incidencia das literaturas estranxeiras se deixa sentir máis fortemente na produción, na crítica, no feito da traducción, na lectura. E é tamén no século XX cando estas influencias aparecen máis diferenciadas entre si, máis diversificadas en canto que mellor pensadas, escollidas e verificadas. Como decimos, todo isto non parece caracterizar de maneira específica ó acontecer literario galego. Sin embargo, se imos un pouco máis ó fondo das cousas, dámonos conta dunha primeira anomalía: o sentido das influencias é, practicamente, no caso da literatura galega, sempre o mesmo: de cara a dentro, pero non de cara a fora; recibimos influencias, pero non influimos; traducimos pero non se nos traduce (se distinguimos a traducción propiamente dita da auto-traducción, ou do que en realidade é a publicación bilingüe), lemos, pero pouco se nos lé fora do noso ámbito. Este feito fai supoñer unha certa problemática na literatura galega, problemática en parte común coa das literaturas en ligas minoritarias ou en situación lingüística diglósica no que se refire á dinámica de intercambios coas demais literaturas. A anomalía non ven dada polo feito de que non se nos traduza, ou non se nos lea, senon polo feito que vimos mencionando de que a influencia exercece nun so sentido, e isto presupón unha certa debilidade no propio sistema, implicando unha serie de riscos que convén coñecer. Espero que non resulte estraña esta invitación á acción, dado que nunha situación sociocultural como é a de Galicia, case tódalas afirmacións, aínda teóricas e obxectivas tenden a constituir unha invitación a acción, nun sentido ou noutro.

Este mesmo feito leva consigo unha certa especificidade na propia comunicación literaria en xeral á que xa tratamos de acercarnos nalgunha publicación

anterior, e implica tamén unhas modalidades determinadas no que respecta ó feito da lectura (lecturas) doutras literaturas e da súa incidencia na constitución da nosa. Trataremos pois nestas notas achegarnos un pouco a estes aspectos da comunicación literaria e de propoñer algunhas vías de reflexión neste sentido. Trátase pois dun estudio teórico que ten como obxectivo a descripción das modalidades da lectura como fenómeno xeral, e incluso previo tamén teóricamente a outros como poden ser: a escritura, a traducción, a propia crítica de obras pertencentes a outras literaturas, etc., nunha situación lingüística e socialmente definida pola diglogosia (o que implica tamén unha situación de "di-literatura", polo menos no caso da Galicia, con connotacións paralelas ás da diglosia) e definida tamén en todo caso polo seu carácter "minoritario"; estamos entón, se se nos permite a palabra, ante unha "literatura B" que participa de moitas das características da situación lingüística tamén B, pero que presenta unha especificidade lóxica debido as características fenomenolóxicas da comunicación literaria. Imos pois botar man dalgúns conceptos teóricos xa coñecidos que nos axuden a aproximarnos a descripción desta especificidade.

Un destes conceptos é o de *sistema literario*. Trátase dunha noción utilizada dende hai anos (1), reasumida hoxe por algún dos teóricos da recepción. J. Lambert, nun traballo moi clarificador, afirma que se pode "falar de *sistema literario* cando un conxunto de obras, autores e lectores están vinculados por uns principios (normas) e modelos comúns que os opoñen a outros sistemas" (2). Explica este autor como estas "normas" definen as fronteiras reais entre os sistemas, e como os contactos son a fin de contas resultado da trasgresión das fronteiras, tanto que sexan contactos buscados, coma que sexan contactos impostos. Volveo agora ó noso punto de vista temos que ter en conta que nunha situación lingüística definida como diglósica pode mesmo non existir nin xiquera sistema literario no ámbito da lingua B. Esta situación caracterízase pola súa inestabilidade, pola súa evolución constante nun sentido ou noutro; pode suceder que "aínda" non se constituise o sistema literario, que, téndose constituído, "xa non" se mantña, ou simplemente que non teña posibilidades de existir, aínda se a lingua subsiste. Nestas situacións maniféstanse sempre este tipo de tendencias, e en todo caso mentras a situación diglósica subsista e moi probable que o sistema literario teña dificultades para constituirse, para manterese e para sobrevivir. Se se pode falar de sistema A e de sistema B dende o punto de vista literario, e en analogía coa terminoloxía utilizada para describi-la situación lingüística (e aínda sabendo que en xeral o concepto de sistema literario pode moi ben non corresponderse cunha situación lingüística, cunha lingua), podemos decir que nestes casos o sistema vehiculado pola lingua A trata de impoñer o sistema de normas e principios que lle son propios e que lle permiten delimitar as súas fronteiras. Por parte do sistema agredido hai un rechazo explícito e externo, dado o grao de consciencia e reflexividade que caracteriza á situación do sistema B, pero non sempre realmente

(1) Chevrel, Y., "Champs d'études comparatistes de réception. Etat des recherches", *Oeuvres et Critiques*, XI, 2, 1986, p. 150.

(2) Lambert, J., "Les relations littéraires internationales comme problème de réception", *Oeuvres et Critiques*, XI, 2, 1986, p. 176. (a traducción é nosa o mesmo ca nas demais citas literais).

eficaz dado que non tódalas normas e principios dos sistema agresor son percibidos netamente nesta consciencia da que falamos, máxime cando se trata de elementos que, indo moito máis aló do lingüístico, pertencen ó eido do específico da linguaxe literaria. Normas e modelos do sistema A, como poden ser elementos estilísticos, presuposicións intertextuais e mesmo referenciais, imaxes da lectura e do lector, presupostos culturais, etc., etc., que fan parte integrante do sistema A poden en realidade estar agredindo ó sistema B mediante a ilusión que xenera emprego da lingua B; e isto resulta aínda máis decisivo sobre todo se temos en conta que o emprego da lingua B é de seu significativo e "marcado". Na medida en que o é, ou o sexa, a súa capacidade para ocultar elementos de sistema literarios estraños aumentaría proporcionalmente.

En todo caso o rechazo consciente do sistema A, xunto coa percepción da necesidade de afirmación da cultura e do sistema propios levan a unha búsqueda case desesperada de elementos de identificación, sexan da tradición literaria, sexan do espacio étnopsicolóxico autóctono, etc., válidos de autoafirmarse pero que poden constituir un lastre que impide o progreso e conduce a autarquía cultural. Case ó mesmo tempo, e en parte para contrapesar esta especie de tendencia centrípeta da que falamos, prodúcese unha tendencia centrífuga, unha apertura case indiscriminada de fronteiras a outros sistemas literarios, o que tamén conleva riscos importantes. O autor antes citado, para explica-las relacións entre sistemas literarios afirma (sin referirse explicitamente a situacións diglósicas): "En todo caso a función das trangresións é ambivalente; pode pasar que estas sexan dominadas e controladas polas esixencias do sistema receptor reforzando así o seu poder; pero pode pasar tamén que a literatura receptora se vexa en certo modo afogada pola importación, ata acabar por perde-la súa propia identidade. Estas dúas situacións explícanse, de feito, pola actitude activa ou pasiva do polo receptor" (3). Na medida pois en que o sistema receptor sexa un sistema constituído de maneira estable, poderá integra-las importacións doutros sistemas, convertendo a trangresión da súa propia norma nun factor de progreso. Pero existe polo outro lado o risco evidente de disolución do propio sistema, de perda da propia identidade literaria; isto é un risco permanente en calquera sistema literario; tódolos sistemas teñen uns límites de tolerancia en relación coas influencias estranxeiras. En situación diglósica o risco de descomposición do sistema é lóxicamente maior precisamente pola tendencia a recorrer a sistemas estranxeiros como medio de diferenciación do sistema da lingua A.

O autor que vimos citando (4) intenta sistematiza-los presupostos teóricos que rexen as relacións entre os sistemas literarios mediante a formulación de "universais posibeis nos contactos literarios". Trátase de universais *posibeis* -insistimos- que, segundo resulten aplicables uns ou outros e, segundo como se apliquen, permiten explicar e sistematiza-las modalidades dos contactos que se producen de feito. Imonos permitir entresacar algúns destes "universais" que nos parece que poden axudar a precisar constantes nos contactos das literaturas en situación diglósica. A primeira das formulacións que escollemos é a seguinte: "Os contactos

(3) *ib.*, p. 177.

(4) *ib.*, p. 178 ss.

son en xeral de natureza unilateral". Isto é o que acontece en situación diglósica ou, case sempre, no caso de literaturas "minoritarias" nos contactos que se establecen cos grandes sistemas literarios.

Ocorre tamén que estas literaturas minoritarias manteñen contactos frecuentes entre elas; hai que recoñecer que este tipo de contactos son en xeral poucos e pouco enriquecedores dende o punto de vista estrictamente literario, para o sistema literario como tal sistema; a menudo están orientados non sincrónicamente, senón cara as respectivas tradicións literarias, contitúen unha forma de solidariedade exemplar en condicións análogas. Outro dos universais mencionados formúlase da seguinte maneira: "Os contactos establécense cando unha literatura receptora non está en condicións de resistir ou experimenta necesidades evidentes". Isto mesmo caracteriza a situación das literaturas en situación lingüística diglósica: os contactos establécense con sistemas literarios relativamente próximos, pero exclúense, como xa dixemos, a nivel consciente co sistema correspondente á lingua A, que é o máis inmediato. Estas "necesidades evidentes" fan que mesmo ás veces non se distinguan as necesidades literarias das necesidades lingüísticas, e que a menudo se recorra ó literario con finalidade lingüística; é o caso por exemplo da intencionalidade que se adiviña no caso de moitas das traducións que están dirixidas sobre todo a provocar hábitos de lectura pero non organizadas en función de criterios literarios (5). Prodúcese desta maneira unha desorganización e unha desorientación dentro do propio sistema, por falta de criterios específicos, nos tipos de contactos que se establecen. Outro dos "universais" que vimos citando parece precisamente confirmar isto mesmo: "Cando un sistema é feble e/ou incompleto, é máis receptivo e menos selectivo". Hai pois tendencia a aceptar "todo" sin considerar excesivamente o que dende o punto de vista especificamente literario se quere en realidade obter, sin estudar nin o espacio nin o tempo que o texto importado ocupa no seu propio sistema, nin reflexionar tampouco sobre a incidencia que se intenta que exerza no sistema receptor. En todo caso, "os elementos importados sofren a miúdo unha simplificación, unha esquematización", o que resulta inevitable ó facérense as "lecturas" dende un contexto xeral moi distinto do inicialmente previsto polo texto, dende uns presupostos e dende unhas necesidades tamén moi distintas, sobre todo en situación de lingua minoritaria. Non nos estamos referindo agora so á incidencia da tradución como "lectura" dun texto, ou como reescritura e proposta de nova lectura, que tamén o é, senon en xeral a todo tipo de contactos: os establecidos simplemente pola lectura directa en lingua estranxeira (que é un fenómeno cada vez máis frecuente, e moitas veces propiciado e orientado polos medios de comunicación) os vehiculados a través das institucións docentes ou da crítica, etc. Un tipo de contactos privilexiado e o buscado

(5) Esta tendencia é moi xeral en situación diglósica, e non so en relación co tratamento eventual que se lles dá ós textos literarios estranxeiros; manifestase tamén no tratamento que se lles dá ás veces ós textos propios no interior do sistema e fai parte do que nunha publicación anterior chamamos "filoloxización" da literatura; un caso concreto no que se recorre ó literario con finalidade lingüística e por exemplo o das propostas de lectura literaria (?) que a menudo se fan nos libros de texto e dá subseguinte orientación do "comentario" onde se percibe a preocupación pola lingua propia da situación, preocupación lóxica, pero que, se se quere avanzar, haberá que ir distinguindo da finalidade estética e aplicando en cada caso os criterios pertinentes.

polos propios escritores: en teoría ninguén coma o creador está en condicións de percibir mellor as carencias e necesidades do sistema literario, ninguén coma él está en condicións de integrar positivamente as posibles aportacións foráneas en propostas de lectura que contribúan á renovación do sistema.

No que á traducción se refire (e anque este non é agora o obxecto único da nosa análise), sin deixar de considera-la súa contribución á normalización da lingua mediante a lectura, habería seguramente que pensar nunha política de traducións proxeitada con criterios literarios, tanto no que se refire ós textos que se escollen, como á finalidade que se lles da, e ir abandonando unha política de traducción determinada pola urxencia da normalización lingüística, pero simplista e desorganizada dende o punto de vista literario. En todo caso a súa eficacia lingüística tampouco diminuiría por este feito. Do mesmo xeito haberá que poñer as bases dunha pedagogía específica do literario que dentro dunha política de normalización cultural vaia máis aló da normalización lingüística. Permitímonos dicir isto porque asumimos que o proceso diglósico é un proceso consciente que implica reflexión se que quere a pervivencia do propio sistema cultural, supón unha intervención nas instancias de mediación en xeral, e no caso que nos ocupa, naquelas que condicionan a relación entre as propostas de lectura, entre os textos en sentido amplo e as instancias de lectura e de recepción.

Con isto queremos aludir a un tema tamén de primeira importancia que é o da mediación na orde cultural, e en concreto ós intermediarios no feito literario en xeral. Rita Schober, nun artigo crítico co concepto de Jausse de "horizonte de expectativas", propón substituílo polo de "modelo social de lectura", que sería, por un lado froito da experiencia práctica da vida social e da experiencia estética, e por outro tamén do conxunto de intermediarios na comunicación literaria: "Estes intermediarios que son as librerías, as bibliotecas, as lecturas públicas por un escritor das súas obras, o ensino da literatura, a publicidade nos diversos medios de comunicación, teñen cada vez unha importancia máis grande. Hai que engadir ademais aquelas instancias que modifican sobre todo a visión e as normas de apreciación do público: crítica literaria, premios literarios, na practica todo un aparello ideolóxico público que pode chegar, dado o caso, mesmo a manipular os factores que determinan a recepción" (6). Tratándose dos contactos entre literaturas extranxeiras, alguén se referiu a este sistema de intermediarios como o dos "aduaneiros" da literatura. É certo que sempre ó longo da historia da literatura existiron intermediarios, pero nunca tiveron a incidencia que teñen na actualidade; pensemos, como mostra, nas editoras que son auténticas multinacionais que lóxicamente seleccionan o que publican, na prensa de grande difusión na que aparecen continuas propostas e mesmo orientacións de lectura, nas emisións audiovisuais dedicadas a libros, etc., etc. Os propios políticos non dudan en emitir aquí e alá propostas de lectura sen ningún "pudor" nin autoridade real pero con intención evidente. Todas estas instancias filtran, orientan ou verifican a carga antes de deixala pasar á lectura. O lector dun sistema literario minoritario verase pois sometido a toda esta presión e verase constantemente orientado dende outros pre-

(6) Schober, R., "Réception et historicité de la littérature", *Revue des sciences humaines*, 189, 1983, 1, p. 17.

supostos e sistemas. Dende estes grandes medios o feito das literaturas minoritarias case non se contempla, pero cando se contempla case sempre se fai baixo o prisma do exótico, do marxinal, do provisional. O sentido do discurso do poder no que ás literaturas marxinais se refire é un discurso integrador nunha "pluralidade" vixiada, mesmo "enriquecedora" dentro de tanta curiosidade rexional como hai. Todo isto contribúe e establecer modelos sociais de lectura que, lóxicamente, van condicionar á propia lectura como acto individual, e van tentar de configurar ó lector dunha maneira determinada.

Referirémonos por último a algunha das notas que caracterizan á figura teórica do lector de literatura estranxeira na situación á que nos vimos referindo. Y. Chevrel, a propósito do discurso da crítica en xeral sobre as obras estranxeiras, afirma entre outras cousas o seguinte: "Falar do outro como outro -e o estranxeiro pode ser tomado coma o outro por excelencia- equivale a dar ocasión a un mesmo de definirse en relación co outro, ás veces involuntariamente" (7). Aplicando esta afirmación que estimamos acertada ó caso que nos ocupa, podemos dicir que a visión que o lector en situación diglósica ten da literatura en linguas estranxeiras, tamén o define a si mesmo como lector específico. A problemática do texto e da literatura propios vese reflexada na consideración e na función que se lle atribúe ó texto extranxeiro. Se a comunicación literaria (relación texto-lector) nestas circunstancias se caracteriza pola súa reflexividade, pola súa tendencia á pragmaticidade, tamén o texto estranxeiro tende a ser lido pola súa "utilidade"; tende a ser considerado, memos polo seu valor como tal texto, e máis pola súa función modélica en función do prestixio que se le atribúe. Incluso na simple lectura o texto estranxeiro tende a ser considerado case críticamente, tende a ser máis interpretado, no mellor dos casos, ca realmente lido. Dase tamén aquí unha certa nivelación de textos da que falabamos noutra ocasión. O texto estranxeiro é valorado case polo simple feito de selo, e isto mesmo poida que non sexa alleo a unha certa desorganización á que aludiamos máis arriba en relación cos textos excollidos para a súa tradución.

Por outra parte, se, como di Chevrel, no discurso sobre a obra estranxeira en xeral "interveñen moitos elementos que fan referencia a un contexto extraliterario" e se interveñen, incluso en condicións normais, complexos de superioridade e de inferioridade (8), ben se pode pensar que eses mesmos elementos e complexos interveñen, e moito mais, en situación diglósica, non neste caso por ser diglósica, senón por constituir un sistema literario débil. Aparece pois nestes casos un evidente complexo de inferioridade que constitúe case un tópico habitual que tende a ver na obra estranxeira coñecida precipitación un modelo a seguir sin ter en conta nin a súa significación dentro da dinámica do seu propio sistema literario nin tampouco preve-la función que pode realizar no sistema de destino. Este cunxunto minoritario vai polo tanto verse sometido á influencia e bandazos provocados en moitos casos pola aceptación irreflexiva de modelos alleos; isto prodú-

(7) Chevrel, Y., "Le discours de la critique sur les oeuvres étrangères: littérature comparée, esthétique de la réception et histoire littéraire nationale", *Romanistische Zeitschrift für Literaturgeschichte*, 1977, 3, p. 337.

(8) *ib.*, 338.

cese precisamente a causa desa urxencia pragmática, todo o lóxica e explicable que se queira, pero que caracteriza a un sistema literario débil. Se aínda en situación normal, no caso de conxuntos literarios fortes toda importación é vista como decíamos como unha ameaza posible e, ó mesmo tempo coma unha posible vía de enriquecemento, en situación diglósica ese aspecto de ameaza case nunca é percibido.

A situación diglósica caracterízase como é sabido por unha certa "marca" permanente para os actos de fala en lingua B, que á súa vez implica unha certa autorreflexión que funciona como interferencia permanente na comunicación literaria. Isto presenta problemas para a existencia real do texto, pero problemas que non teñen por qué anulalo como tal nin por qué incapacitalo para ser productivo no eido da ficción. Agora ben, se nos textos literarios -o mesmo que no emprego da lingua en xeral- aparece este grao de consciencia, esta especie de falta de espontaneidade provocada pola propia situación sociolóxica da lingua, se o feito de falar, escribir, crear e ler en galego aínda é significativo coma tal feito, non sei se para o creador resultará útil converter o acto de escritura nun acto de ficción antes da ficción e imaxinar que a situación é normal... pero do que non cabe dúbida e que ese grao suplementario de consciencia que acompaña a todo acto de fala haino que asumir, e hai que reflexionar para incidir nel.

Nun sistema literario débil, e mais aínda nunha situación que chegou a ser diglósica, en tódalas instancias que se moven arredor do acto de comunicación literaria nada é inocente nin "espontáneo". Todas esas instancias e as distintas opcións que en relación con elas se poden tomar (a crítica, a pedagogía do literario, a política de traducións, a lectura infantil, etc...), mentras que en situación normal e nun sistema literario forte dilúense dentro do propio sistema porque este mesmo se encarga de interpoñer os filtros necesarios, na situación da que falamos, esas opcións teñen unha incidencia e unha "eficacia" sempre máis forte e decisiva. Unhas opcións contribúen a consolida-lo sistema literario no seu marco sociocultural e outras contribúen a desfacerlo, unhas actitudes contribúen á configuración de lectores con auténtica competencia receptiva e outras contribúen a desorientalos.

En definitiva, se todo aquilo que se relaciona cos contactos con outros sistemas pode en xeral consolida-lo propio sistema, ou pola contra constituir unha ameaza para él, está claro que en situación diglósica todo isto agudízase. As "outras" lecturas poden favorecer-lo seu progreso ou contribuír ó seu estancamento e á súa desorganización. Que a influencia se exerza nun sentido ou no outro dependera en gran parte da capacidade de reflexión e de acción do propio sistema literario e cultural.